

Tűnődés a linearitás kérdésein

– Utószó –

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

1. A linearitás fogalma a szakirodalomban két jelentésben használatos: „Fogalmi tartalmában egy kettősséggel kell számolnunk. Egyrészt azzal, hogy a linearitás szövegszerkezetet alakító, strukturáló eljárás, módozat, aminek a jelzésére a linearizáció lehetne a legjobb műszó (ez azonban alig fordul elő, l. pl. Van Dijk: 1972. 229; Grimes: 1978. 129; Enkvist: 1978. 177). Másrészt pedig azzal, hogy ennek az eljárásnak, módozatnak az eredménye a linearitásnak, lineárisnak nevezett sajátosság, szövegszerkezetek helyzeti összefüggésrendje, aminek tér- és időbeli irányultsága, továbbá szervezettsége (rendezettsége, strukturáltsága) van” (Szabó Zoltán 1996: 303).

2. A linearitás két megnyilvánulása: a szórend és a mondatrend a mondatgrammatikának sokat vizsgált kérdése. A klasszikus nyelvtan többnyire a már kész irodalmi vagy írásban rögzített mondatformákból igyekszik levonni a sorrendre vonatkozó törvényszerűségeket, amelyeket a hangsúllyal hoz kapcsolatba. A generatív grammatika mondatvariánsokat teremt annak kipróbálására, hogy milyen mondatok grammatikálisak, és milyenek nem felelnek meg a felszíni elrendezésnek a grammatikalitási szabályoknak. A strukturalista nyelvtanok szellemében a prágai nyelvész kör kutatói és különösen Daneš a mondat standard (azaz grammatikai-mondatrészi) tagolásával szemben a mondat hírértékétől függő aktuális mondattagolást vizsgálja, azaz a hangsúllyal összefüggésben levő szórendet.

Valójában a klasszikus és a modernként emlegetett grammatikák következtetései egybehangzók: ami lényeges, ami újszerű, az hangsúlyos, tehát a hírértéktől függő hangsúly és a szórend között szoros összefüggés van.

A mondatant továbbfejlesztő Deme László *Mondattani sajtságok gyakorisági vizsgálata* című monográfiájában szövegrészként vizsgálta a mondatot, kiemelve benne a kontextuális függés jegyeit, így az általa felfedett jellemzők a mondatnak mint szövegelemnek is sajátságai, tudva azt, hogy a mondatnak a kontextuális függésben való vizsgálata fontos és hasznos eredményeket hoz konstrukcionális és aktuális jellemzőinek: a hangsúllynak és a szórendnek a megismerésében (Deme 1971: 26–27). Deme több közleményében is megfogalmazta: „A mondatot nemcsak megszerkesztettsége jellemzi, hanem beszerkesztettsége is. Ettől lesz a szöveg szöveg. A beszerkesztettséget az önálló mondatok egymáshoz kapcsolódása biztosítja” (1975: 129). Külön tanulmányban is felhívta a figyelmet Deme arra, hogy a mondat hangsúlyozásának kialakításában meghatározó szerep jut a szórendnek (1964: 11–35). — A magyar mondatrend kérdéseit vizsgálva Rácz Endre *A többszörösen összetett*

mondat altípusai a magyar nyelvben című dolgozatában nagy rendszerességgel állapította meg a nyelvünkre vonatkozó szabályszerűségeket (1965). — Wacha Imre 1973-ban a *Nyelvtudományi Közlemények* 75. számában *Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései* című tanulmányában részletesen kifejtette, hogy a mondatfonetikai eszközökön kívül a kutatást ki kell terjeszteni a szövegfonetikai eszközökre és összefüggéseikre is, és az egy évvel később született dolgozatában (1974) pedig már rá is irányította a figyelmet az akusztikus jegyeknek a szövegalkotáshoz és a beszélő szándékához fűződő szoros kapcsolatára. — A generatív grammatika szellemében munkálkodó É. Kiss Katalin bebizonyította, hogy a topikra és fókuszra épülő mondat szerkezet meghatározza a mondat elemeinek felszíni szerkezetét (1983, 1992: 79—177, 1998: 17—184).

Magában a magyar nyelvű szövegben sem előzmények nélküli ennek a kérdéskörnek a kutatása, hiszen Békési Imre több dolgozatát (1975—1976, 1976, 1983) is ennek a kérdéskörnek szentelte. Elképzelésének magva Deme funkcionális mondatelméletére épül, vagyis „a beszerkesztettség függvényében álló megszerkesztettség elve nemcsak a különféle szerkezetű mondatokra érvényes, hanem a mondatokból felépülő, mondat feletti szövegszerkezeti egységekre is” (Békési 1986: 18). — Elekfi László pedig sok szempontból: kommunikációelméleti, stilisztikai és grammatikai összevetéssel vizsgálta dolgozataiban (1964, 1967, 1973) az aktuális mondattagolás kérdéskörét, sőt egész monográfiát szánt Petőfi versmondatai aktuálistagolás-vizsgálatának (1986). — Petőfi S. János két írásában is foglalkozott a lineáris elrendezés metodológiai és elemzési kérdéseivel (1984, 1985).

Mivel tehát a témának jelentős szakirodalma van a magyar nyelvben is, ezek után mi újat hozhat még ezen a téren a kutatás? Ennek a kötetnek a problémafelvetése két szempontból is eltérő az előbbieken vázoltaktól. Egyrészt a téma megközelítésének módjában, mivel túllépve a mondatgrammatikán a szöveg felől közelíti meg a kérdést, másrészt módszerében is különbözik, hiszen egyfajta játékkal teszi próbára a magyar beszélők nyelvi kompetenciáját, azaz egy létező szöveg törölt elemeinek (szavainak-szintagmáinak, illetve tagmondatainak) sorrendjét kell kikövetkeztetniük, azaz rekonstruálniuk kell jó filológus módjára a szöveget.

3. A linearitás kérdése vonatkozhat egyrészt a szövegmondat mondatrész értékű elemeinek sorrendiségére, azaz a szórendre, másrészt a szövegmondat tagmondatainak sorrendjére, vagyis a mondatrendre, harmadrészt a szöveg mondatainak egymásutániségára.

Ez a kötet az első két kérdéskörrel foglalkozik, méghozzá úgy, hogy a szórend kérdéséhez két feladatot is kapcsol, vagyis az I. feladat egy tagmondat, a II. egy teljes szövegmondat mondatrész értékű elemeinek sorrendjét, a III. pedig mellérendelő tagmondatok sorrendiségét vizsgálhatja.

A feladatokban megadott szórendi variációk nemcsak grammatikailag, hanem szemantikailag is helyes mondatok, illetve tagmondatok. A szövegbe illőség szempontjából viszont különböznek ezek a jól formált, azaz megszerkesztett mondatok, tagmondatok, hiszen a szövegbe való beépítésük, vagyis beszerkesztésük éppen lineáris elrendezésük miatt nem egyformán lehetséges.

Ez a kötet a Petőfi S. János főszerkesztőtől megszabott feladatok révén a jelzett két grammatikatípus és elemzési módszer közé helyezhető el, mivel nem a már kész mondat mondatrész értékű elemei sorrendjének, azaz lineáris elrendezésének magyarázatára készített, de nem is szövegtől független mondatváltozatoknak az elemzésére, hanem manipulált átrendezések felkínálásával a beszélő nyelvtudás-ismeretét, azaz szabálytudását s ugyanakkor nyelvképességét, mondatot létrehozó-átalakító képességét vizsgálta, de a szöveggörnyezet megadásával le is szűkíti a lehetőségek közötti választások körét. Nemcsak azt gondolta végig, hogy elvben milyen lineáris elrendezések lehetségesek a megadott elemekből, hanem a konkrét szöveggörnyezetbe, illetve az adott műben megjelenített szituációba illőséget is vizsgált. A kérdés tehát az, hogy változatlan kontextus fenntartása mellett változó szórenddel vagy mondatrenddel melyek a legelfogadhatóbb, azaz a szövegbe beszerkesztettséget mutató, illetve melyek a legelfogadhatatlanabb, vagyis a szövegbe építettséget nem mutató mondatvariánsok, és milyen grammatikai, szemantikai, pragmatikai, stílári, műfaji és prozódiai érvek támogatják meg ezek kiválasztását.

4. A kötetben a linearitás kérdésköréhez kapcsolódó feladatok A. és B. típusúak.

Az A. típuson belül minden egyes feladatra (I., II., III.) két kutató vállalkozott. Az általuk készített elemzések grammatikai, szövegtani felkészültségre alapozott fejtegetéseket tartalmazó írások, amelyek a következő kérdésekre is választ próbálnak adni: Mi szabályozza vagy mik szabályozzák a szavak, tagmondatok és szövegmondatok lineáris elrendezését? Milyen fokig irányítja a magyarul beszélőt a nyelvi kompetenciája a lineáris elrendezés megítélésében az egzakt szabályok ismerete híján? Miféle latens elemei feltételezhetőek nyelvtudásunknak, amelyek a lineáris elrendezés elfogadását vagy elutasítását kiváltják? Létezik-e (létezhet-e) abszolút biztos döntés a lineáris elrendezést illetően?

Más jellegű munka hárult a B. típusú feladatokat megoldó főiskolai-egyetemi hallgatókra, akik a szöveghelyek pótlásakor a lineáris elrendezési variációk közül a legelfogadhatóbbat és a legkevésbé elfogadhatót nagyrészt intuitív indoklással választották ki. Az ő feladatmegoldó-tevékenységük többnyire az ösztönös nyelvi kompetenciára hagyatkozó próbálgatások szintjén mozog, vagyis megokolásaik a nyelvileg általánosan művelt emberek véleményét tükrözik vissza. A hallgatói válaszokat ismertető cikkek (B. Fejes Katalin, Dobi

Edit, Vass László) rögzítik, esetleg tipizálják a megokolásokat, sőt esetleg azokat megjegyzésekkel ki is egészítik.

4.1. A I. feladat megoldására vállalkozók egy szövegegységből kitörölt tagmondat több feltételezhető lineáris elrendezését tanulmányozták a szemantikai elfogadhatóság és a szövegösszefüggésbe illőség szempontjából.

Hogy melyik szórendi variáció felelhet meg leginkább és legkevésbé Áprily *A hiúz* című novellája nyolcadik szövegmondata első tagmondatának, erre a kérdésre Skutta Franciska a lineáris elrendezésnek a tematikus progresszióval való összefüggése alapján ad választ *Tematikus progresszió és lineáris elrendezés* című tanulmányában. A szerző a dolgozat első részében magát a tematikus progressziót és a hozzá kapcsolódó szövegtani fogalmakat (téma, réma, fókusz) tisztázza. Ezt követően részletesen taglalja a szöveg kérdéses mondatát megelőző mondatok aktuális tagolását és azok funkcióját. — A különböző sorrendi variációkban megadott mondatváltozatokon túl arra is tekintettel van: milyen szórendi lehetőségeket nem kínált fel a feladat. Így jut el a dolgozatíró gondolatmenetében oda, hogy a megadott, meglehetősen sok hasonlóságot mutató változatokat ne egymástól függetlenül, hanem egymáshoz viszonyítva elemezze a lehetséges jelentésváltozatok függvényében, nagyon célszerűen a novella szereplőinek és olvasóinak befogadását is nyomon követve.

Wacha Imrének *A prozódia szerepe a lineáris elrendeződés kialakulásában* című tanulmányából — amely az I. feladatra ad választ — egyértelműen kitűnik, hogy ő a lineáris elrendeződés vizsgálatában kitüntetett szerepet szán a prozodiának: a mondatritmusnak és a hangsúlyozásnak. Kiindulópontja (Deme kifejezéseivel) a szövegmondat(egység) meg- és beszerkesztettségének a ténye. A szerző elemzésében először a feladatban megadott tagmondat hat szórendi variációját boncolgatja hangsúlyozás szempontjából, megállapítva, hogy mindegyik tartalmaz főhangsúlyos elemet, és fejtegetése igazolására négy ellenpéldát is felhoz mint a szövegösszefüggésbe nem illő változatot. Magát a feladatban megadott hat mondatvariánst alapvetően két verzióra vezeti vissza, mivel úgy érzi, hogy a *bele* szófajiságán fordul meg a mondat mondatrészi tagolása és hangsúlyozása. Magyarázatában először a szöveggörnyezetükből kiszakított egyes mondatok értelmét, jelentéstartalmát veszi szemügyre a szövegelőzmény figyelembevétel nélkül, a mondat szórendjéből következtetve információs viszonyaira. Ezt követően a mondatváltozatokat szövegbe beszerkesztett szövegmondatokként vizsgálja, és alapos vizsgálódással vezeti el az olvasót a leginkább elfogadhatónak tartott változatig.

Dobi Edit *A lineáris felszíni struktúrák vizsgálata Áprily Lajos A hiúz című elbeszélésének öt bekezdése alapján* című dolgozata a kötetnek azok közé az írásai közé tartozik, amelyek csoportos kísérlet eredményeit elemzik. A szerző úgy építi fel dolgozatát, hogy a hallgatói megokolásokhoz saját megjegyzéseit, kiegészítéseit is hozzákapcsolja. A hallgatók választásaiból és főként az azokhoz

fűzött indoklásaikból az tűnik ki, hogy a szövegekörnyezettől való függőséget tartják meghatározó elemnek. Magyarázataikból az is szemléletesen kirajzolódik, hogy milyen nyelvre és nem nyelvre vonatkozó ismeretekre támaszkodnak a lineáris elrendezések megítélésükor. A szerző hangsúlyozza, hogy egy szövegmondat szövegben való aktuális megformáltságára és ezáltal mondatrész értékű elemeinek a lineáris elrendezésére is mind az adott kontextus, mind az aktuális kommunikációs szituáció hatással van. Elemzésében generatív szemléletű megközelítéssel ábrázolja a mondatösszetevőket, majd a fókusz hangsúlyozását kommentálja és az ezzel járó intonációt.

4.2. A II. feladat elvégzésére vállalkozók egy szövegegységből kiemelt teljes, egyszerű szerkezetű mondat lineáris elrendezését elemzik mind az elfogadhatóságot, mind pedig a kontextusba illőséget figyelembe véve.

Kocsány Piroska *Szórendváltzatok a szövegben: melyik az „igazi”?* című dolgozatában abból — az első pillanatra talán meglepő — igazságból indul ki, hogy egy bekezdés első mondata jobban kötődik a következő szövegrészlethez, mint a szövegelőzményhez. Éppen ezért a szerzőnek variánsok közötti választását az motiválja, hogy a szövegben milyen folytatás következik. — Kocsány Piroska először is evidenciákra hivatkozik: grammatikai, konkrétan mondattani és prozódiai szabályokra, mint amelyek meghatározzák a mondat szórendjét, és azt tartja feltérképezendőnek, hogyan írják felül a mondattani kereten belül érvényesülőket az azokon túlmutató prozódiaiak.

Szikoráné Kovács Eszter *Egy elfogadhatónak minősíthető prózarészlet-vehikulum létrehozása* című írásában szintén a II.A feladat megoldására vállalkozott. Dolgozatában arra a következtetésre jut, hogy az Áprily-szöveg törölt 13. szövegmondatában levő három helyjelölő funkciójú elem sorrendisége hírérték és hangsúlyviszonyok alapján ítélt elfogadhatónak vagy kevésbé elfogadhatónak.

Vass László *Egy adott verbális szöveg formációjával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat* című írásában arról ad számot, hogy tizenöt magyar szakos főiskolai hallgató miként végezte el a II.B feladatot. Erről a szerző az indoklások közlésével híven ad számot, és emellett szemléletes táblázatba foglalja a hallgatói megoldásokat aszerint, hogy mit tartanak leginkább és legkevésbé elfogadhatónak. Kimutatásában szembevető az a tény, hogy a többség ugyanazt a mondatot tartja a leginkább elfogadhatónak, ugyanakkor viszont nagy a szóródás a legkevésbé elfogadhatónak ítélt mondat kiválasztásakor.

4.3. A III. feladat megoldását vállalók egy szövegegységből kiemelt, öt mellérendelő tagmondatból álló mondategység tagmondatainak lehetséges lineáris elrendezését vizsgálták az elfogadhatóság, azaz a kontextusba illőség alapján.

Domonkosi Ágnes *Tagmondatnyi (mondategységnyi) szövegmondat-összetevők lineáris elrendezhetőségének kreatív megközelítése* című dolgozatában

úgy véli, hogy a referenciális, sőt az értelmi jelentés szintjén is elképzelhető mondatnak minősül a megadott 120 lehetséges variáció mindegyike, mivel a tagmondatok kötőszó nélkül kapcsolódnak, és nem tartalmaznak sorrendiséget befolyásoló korreferáló elemeket, sőt egy adott dolog egységben és egy időben jelenlevő sajátosságaira vonatkozóan egyaránt új információt hordoznak. Viszont a kommunikatív jelentést tekintve ezek a variánsok nagymértékben különböznek. — A szerző szerint az elfogadhatóság mértékét a leírás különböző szempontok által irányított menete, illetve szintaktikai és ritmikai sajátosságok határozzák meg. A leírás menetének szokás szerint valamilyen deskriptív sémához kell igazodnia: követhet egy térben adott irányt; haladhat egy átfogó képzettől a részletek felé vagy fordítva; illetve haladhat az egyeditől az általános felé vagy fordítva. A szerző e szempontok alapján vizsgálja és minősíti a különböző variációkat, kiválasztva a legkevésbé és leginkább elfogadhatókat.

Petőfi S. János ugyanennek a feladatnak a kapcsán azzal az általános kérdéssel foglalkozik című tanulmányában, hogy milyen elemek határozhatják meg egy egymástól szintaktikailag független, azaz mellérendelt tagmondatokból álló szövegmondatban a tagmondatok sorrendjét. Hogy erre a kérdésre választ találjon: egyrészt elemzi az egyes tagmondatok logikai struktúráját — elsősorban Elekfői kategóriáit alkalmazva —, és megpróbál azokból sorrend-meghatározó kritériumokat levezetni; másrészt vizsgálja a tagmondatok lehetséges egymásutánjainak ritmikai struktúráját mint lehetséges kritériumalkotó elemet; és végül analizálja a percepciós folyamatok feltételezhető hatását az elrendezésekre, és annak alapján törekszik meghatározó jegyeket megfogalmazni. Ezekkel az ismérvekkel kapcsolatban azután azt a kérdést is felveti, hogy ezeknek „hármasszűrővé” formálásában milyen hatással van/lehet az elemzés eredményeire az egyes kritériumok „szűrőbeli” sorrendje. — Ami tanulmányában különösen figyelmet érdemel, az egyrészt a kritériumok „szűrőként” való felfogása, másrészt az „aranyfűzés” alkalmazása a metrikai szerkezet elemzésében.

B. Fejes Katalin a III.B feladattal foglalkozó egyetemi hallgatóinak feladatmegoldásáról *A kommunikatív jelentés vizsgálata egy szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezésében* című dolgozatában jól áttekinthető képet rajzolt, mert a hallgatói magyarázatokat a megadott lineáris elrendezések elfogadhatósága vagy elutasítása szerint rendszerezte, és az elfogadást és elutasítást megalapozó érveket tipizálva, mennyiségi adatok alapján táblázatosan össze is foglalta. Összesítéséből kitűnik, hogy a hallgatói döntéseket a térbeli, az általános és az egyedi sajátosságok szerinti elrendezés, azaz logikai-szemantikai jellemzők motiválták: az egész-rész (a nagyobb kisebb), a lényeges-lényegtelen elemek sorrendje, illetve szintaktikai-ritmikai szempontok: hosszúság-rövidség, igés-igétlen szerkesztés, ritmikusság, rímelés.

5. A kutatási feladatra vállalkozó szerzők bár jobbára más-más oldalról közelítették meg vizsgálati anyagukat, mégis levonhatók a kötet dolgozataiból bizonyos általánosítható elméleti és módszertani következtetések.

5.1. Mivel lényeges különbség mutatkozik az első két feladatnak és a harmadiknak a megoldási módja között, ezért mindenképp különválasztva érdemes a rájuk vonatkozó megállapításokat összegezni.

Az egyszerű mondat és egyetlen tagmondat elemeinek lineáris elrendezésekor nyilvánvaló annak kontextusfüggősége, sőt az is, hogy a sorrendiség a szövegben vázolt szituációnak is függvénye. Ennek több jele van: prozódiai és aktuális mondattagolási. Közismert tény ugyanis, hogy a szórend, a téma-réma tagolás és a szupraszegmentális elemhasználat szervesen összefügg. A szövegmondat hangsúlyviszonyait (főhangsúlyos, átlagos, emelt vagy kisebb erejű nyomatékait) információs viszonyai határozzák meg, azaz nyilvánvaló, hogy a kisebb-nagyobb hírérték, azaz hírértékrend függvényében vonzzák a szavak magukra a kiemelő hangsúlyt szemben az elhangsúlytalanodókkal. Az entrópia adódhat értelmi, logikai vagy érzelmi okból. Ugyanakkor viszont a grammatikai meghatározottság: a mondatrészek sorrendje is nyomatékosra vagy nyomatéktalanná teszi a szövegmondatot: az igei állítmány vagy az igei állítmány előtti fókuszpozíció mondathangsúlya kiemelt hangerőtöbblettel jár, illetve a jelentéstartalom éreztetésére a mondatot indító szónak is kitüntetett szerep jut hangsúlyozáskor.

A lineáris elrendezések közül „... az a változat lesz elfogadható, melynek kommunikatív jelentése összhangban van a szövegkörnyezetben megvalósuló tematikus progresszióval, s amely ugyanakkor stílusában, hangnemében sem üt el a szöveg egészétől” (Skutta 31), „... az elbeszélésnek olyan általánosabb műfaji jegyei, mint a szereplők (s különösen beszédmódjuk) jellemzése, a különböző nézőpontok érvényre juttatása vagy az elbeszélő stílusa erőteljesen befolyásolják, sőt talán meg is határozzák a szövegben kialakuló — s a lineáris elrendezések változatosságában megnyilvánuló — tematikus progressziót” (Skutta 33).

A beszerkesztettség és belső hallással a mondatprozódiaira figyeléssel lehet sikeres a legelfogadhatóbb mondatvariáns megtalálása (Wacha).

Egy szövegmondat kapcsolódása nem kizárólag az előzményhez nyilvánvaló, hanem a folytatáshoz is. Ez egyértelműen kitűnik a grammatikai/mondattani és a prozódiai szabályok megtartása, illetve „felülírása” kapcsán (Kocsány).

Talán nagyobb hangsúlyt kaphatott volna a dolgozatokban a grammatikának több felismerése: az igei állítmány mondatszerző szerepe, az igeikötők preferált helye preverbális pozícióban (Pléh 1998: 198), a horizontális vonzás, azaz a mondatrészek közötti függés (Fónagy 1992: 80), a magyar mondategészben a szintaktikai szerkezet és az intonációs tagolás összefüggése (Varga

1989: 241—278), illetve a magyar alapszórendnek a kérdéses szövegegységben megvalósulása, különös tekintettel a pszichikai tényezőkre.

Az elemzések azt jelezték, hogy azonos módon vizsgálható egyetlen egyszerű mondat és egy tagmondat mondatrész értékű elemeinek lineáris elrendezése, mert ezek az elemek nemcsak mondatként megszerkesztettek, hanem egyben a szövegbe is beszerkesztettek.

A lehetséges variációk közül a kizárás lépései módszeresen követhetik egymást (Skutta nyomán):

- először zárható ki a jelentése miatt a kontextusba nem való,
- másodszor az érzelmi hangoltsága következtében nem megfelelő,
- harmadszor a tematikus progresszióba nem illeszkedő,
- és végül a stilárisan nem adekvát.

A kizárás folyamatának e lépései után az értelmi, logikai és érzelmi hangsúly által megtámogatott variáns a szövegbe illő.

5.2. Az aszindetonos kapcsoltágú többszörösen összetett mondat mellérendelő tagmondatai sorrendiségének megítélésével kapcsolatban is több lényeges megállapítás született.

Egyrészt fogódzó lehet az ilyen típusú lineáris elrendezés megítélésében a logikai és a ritmikai struktúrának, illetve a percepciók folyamatnak mint a kritériumrendszernek „hármasszűrőként” való felfogása, másrészt eredményre vezethet a metrikai szerkezet elemzésében az „arany metszés” alkalmazása (Petőfi S. János).

A kommunikatív jelentés szempontjából a referenciálisan elfogadható tagmondat-elrendezések közül jobban és kevésbé elfogadhatónak tűnő variánsok adódnak, és ilyenkor „az elfogadhatóság mértékét elsősorban egyrészt a leírás különböző szempontok által irányított menete, [...] másrészt egyes szintaktikai és ritmikai sajátosságok határozzák meg” (Domonkosi 88), illetve ezek növelhetik vagy csökkenthetik az elfogadhatóság mértékét. Valóban nem elhanyagolható tényező a szövegműfaj technikája, vagyis az, hogy a novellai leírás az észlelés szabályszerűségeivel kapcsolható egybe, azaz azzal, ahogy a deskriptív sémák strukturálódnak.

6. Több elméleti és módszertani kérdést viszont továbbra is felvet a nyelv különböző szintjein jelentkező lineáris elrendezések megítélése. Különösen pszichológiai megközelítéséből nincs kellően tisztázva: miféle döntés haladhat át az agyban a variánsok közti választáskor; milyen tudatban elraktározott információk lépnek működésbe, amikor elfogadunk vagy elvetünk egy-egy nyelvi variánst; miféle pszichikai folyamatok irányítják az érvelési folyamatot, az öngazolási struktúrákat. — Módszertani dilemmaként az is felvetődik, hogy milyen irányba kellene terelni az argumentációt.

7. Mind a hallgatói, mind a tanári elemzések egyszerre szövegalkotás- és befogadás-magyarázatok. Hiszen a magyarázatokat kész és lezártnak tekinthető

szöveg rekonstruálása előzi meg, a dolgozatokban pedig visszatükröződik az egyes szövegváltozatoknak az elfogadhatóság foka szerinti mérlegelésekor a szövegalkotás ösztönösségét ellenőrző mechanizmusok működésbe lépése. Így a megközelítések egyrészt grammatikai tudásból fakadó tudatos indoklások, másrészt az ösztönös megérzést igazolni kívánó argumentációk.

Ez a kötet kapcsolódott tehát a különböző grammatikatípusokhoz és azok módszeréhez, de tanulmányírói a szöveg felől közelítve igyekeztek továbbgondolni a szövegmondat linearitásának kérdéseit anélkül, hogy lezártak lehetne tekinteni az ebben a témakörben végzett vizsgálatokat.

Irodalomjegyzék:

- Békési Imre 1975—1976. A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolásának összefüggése négymondatos beszédművekben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 19—20: 311—329.
- Békési Imre 1976. A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 11: 15—25.
- Békési Imre 1983. A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében. In: Rác Endre—Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó. Budapest. 15—30.
- Békési Imre 1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Deme László 1964. Szórendi problémák az értekező prózában. *Műszaki Nyelvőr* 11—35.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Deme László 1975. Bevezető. A szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: Deme László (összeállította): *Szónokok, előadók kézikönyve*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 9—24, 116—51.
- Elekfi László 1964. Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 66: 331—370.
- Elekfi László 1967. A racionális mondattagolás stilisztikai szerepe Petőfi verseiben. *Nyelvtudományi Értekezések* 58: 434—439.
- Elekfi László 1973. Közlélmélet, grammatika, aktuális mondattagolás. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 9: 65—85.
- Elekfi László 1986. *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*. (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván 1992. A költői kutatásról. In: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. JGYTF Kiadó. Szeged. 6: 77—117.
- É. Kiss Katalin 1983. A magyar mondatszerkezet generatív leírása. *Nyelvtudományi Értekezések* 116.

- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan.* 79—177.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Új magyar nyelvtan.* Osiris Kiadó. Budapest. 17—184.
- Petőfi S. János 1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. Metodológiai megjegyzések a kompozíció kohezív szerkezetének elemzéséhez. *Híd* 856—873.
- Petőfi S. János 1985. Szövegszerkezet és jelentés. Kosztolányi „Akarsz-e játszani?” című versének elemzése. *Híd* 1313—1329.
- Petőfi S. János 1997. Egy poliglott szövegyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. *Officina Textologica* 1.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Rácz Endre 1965. A többszörösen összetett mondat altípusai a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések* 46: 85—92.
- Szabó Zoltán 1996c. Stílusirányzati sajátosságok lineáris szövegszerkezetben. In: R. Molnár Emma (szerk.): *Absztrakció és valóság.* JGYTF Kiadó. Szeged. 303—311.
- Varga László 1989. Szintaktikai szerkezet és intonációs tagolás a magyar mondategészben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17: 241—278.
- Wacha Imre 1973. Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. *Nyelvtudományi Közlemények* 77—102.
- Wacha Imre 1974. Az elhangzó beszéd főbb akusztikai stíluskategóriái. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 10: 203—216.